

Марія ЧУМАРНА,
письменниця (м. Львів)

Невідомий Шевченко

Минає двісті років від дня народження великого Українця, — людини незбагненої долі та багатогранного таланту, що вражає світ променистою глибиною свого пророчого провидіння і правдивого слова.

Навіть за два століття ми не можемо сказати, що вичерпали скарбницю поетової спадщини. І досі Шевченко залишається невідомим у багатьох виявах свого неординарного таланту.

Серед таких маловідомих скарбів Тарасової творчості — твори, написані в різні періоди життя російською мовою. На превеликий жаль, їх критикували як земляки, так і російські літератори. Із сорока написаних Шевченком повістей до нас дійшли дев'ять.

У цьому матеріалі ми подамо уривки з маловідомих російськомовних творів Тараса Шевченка, які вийшли в перекладі Марії Чумарної українською мовою у видавництві "Апріорі" (м. Львів). Шевченко завжди думав українською мовою, хоча вільно володів російською і польською мовами. Тому під час перекладу на українську мову одразу оживає колоритна поетика Шевченка, відчувається жива атмосфера тогочасного побуту.

Особливе місце у творчості поета належить поемі "Тризна", написаній у 1843 році у час першого перебування Шевченка в Україні по довгих літах петербурзького життя.

Авторові "Тризни" було всього 29 років. Він переживав болісні миті зустрічі з рідною землею, спомини про яку так гріли його на чужині і яка видалася такою чужою і непривітною на дотик серця. Хоча автора "Кобзаря", слава якого прилетіла в Україну попереду нього, радісно приймали у великопанських маєтках українські поміщики, поет тонко відчував дистанцію між собою і цим середовищем, в якому він завжди залишався чужаком, — колишнім кріпаком, людиною нижчого сорту.

З пророчою силою провидіння серце підказало йому трагізм власного шляху, хоча, здавалось би, перед молодим художником лише відкривалися брами щасливого вільного життя.

У поемі "Тризна", яку він присвятив княжні Варварі Репніній, у маєтку якої проживав восени 1843 року, поет справив поминальну тризну по молодому пророкові, — "пришельцеві вбогому", який "...і тут, і вдома, — скрізь чужий..."

Поема написана російською мовою, тому що вона адресувалася люблячому серцю Варвари, яка

на все життя зосталася щирим другом поета. Варвара добре знала кілька мов, але, як більшість українських поміщиків, слабо володіла лише українською. Написана в стилі російського романтизму, дещо обтяжена баладними мотивами, поема все ж вражає глибиною філософської думки, зрілістю поетової душі. Деякі фрази з цього твору стали афоризмами:

Душі з призначенням прекрасним
Любити, мучитись, терпіть
Судилось, дар Господній ясний
Сльозами тихими сповить...

Серед найбільш зрілих прозових творів поета — повісті "Художник", "Близнюки" та "Мандрівка не без моралі". Написані в останні роки перебування поета на засланні, ці повісті являють нам не молодого розхристаного пристрастями поета, а людину зрілу, що мала змогу в тяжких випробуваннях переосмислити все своє молоде життя, примирити в собі багато непримиренних поглядів на глибини людської природи.

В останнє десятиліття свого життя Шевченко дуже серйозно переймався проблемами тогочасної освіти. Він багато розмірковував над тим, як невігластво, неосвіченість не лише простого люду, а й заможного панства деморалізує суспільство, породжує огидні прояви обмеженої природи. Поет, готуючись знову повернутися на волю, уже не так безоглядно дивився на життя: він хотів присвятити свою діяльність саме просвітництву: мріяв про створення недільних шкіл в Україні, про написання підручників з історії, географії рідного краю. Першою ластівкою просвітницької діяльності поета згодом став його "Буквар".

Саме просвітницькі ідеї, ідеї оновлення тогочасної системи освіти спонукали Шевченка до написання повістей російською мовою. Він хотів бути зрозумілим і доступним зі своїми ідеями для якнайширшого кола представників тогочасного суспільства, — і найперше для українського дрібного панства, від освіченості якого так залежала доля його земляків.

Тому кожна з повістей Шевченка ставить на перший план саме ідею виховання молодого покоління. Всі його герої — це в основному молоді люди, які шукають своєї долі.

Найунікальнішим серед цих творів є, безумовно, повість "Художник", — твір автобіографічний у бага-

тьох деталях, які поет описав без прикрас, поглянувши на самого себе в молодості очима друга і наставника — художника Івана Сошенка. Це він проглядається в авторській повісті, це його устами Шевченко змальовує самого себе.

Дивовижний мистецький прийом! Перша частина повісті, в якій поет розповідає про становлення свого героя як художника, в багатьох деталях збігається зі споминами його сучасників. А в другій частині він розгортає сюжет за тим внутрішнім планом, який самому поетові проглядався як можливий "сценарій" його власної долі, якби його не покликкала до себе глибока любов до України, заглибленість в її історію, велика дума про прийдешність рідного краю. Адже любовна історія, що трапилася з героєм повісті та привела його до трагічної кончини, могла би трапитися і з Тарасом. Він теж пережив розчарування молодості, і тільки велика сила духу та визначеність високої мети допомогла йому піднятися над малодушністю юнацьких сердечних драм.

І хоча Шевченко в цій повісті не моралізує надмірно, він все-таки устами автора говорить про те, як легко через слабкість волі та надмірну вразливість розтратити такий великий дар, який доля послала юному художнику. Можливо, до певної міри він таким чином дорікнув самому собі за той легковажний порив, з яким він втратив дорогу волю.

Нижче подаємо фрагмент з повісті "Художник", в якому розповідається про доленосну зустріч художника з його другом і наставником Іваном Сошенком.

...В істинно художньому творі є щось чарівне, прекрасніше від самої природи, — це піднесена душа художника, це божественна творчість. Зате бувають і в природі такі чудові явища, перед якими поет-художник падає ниць і тільки дякує Творцеві за солодкі, душу чаруючі миті.

Я часто милувався пейзажами Щедріна, і особливо полонила мене його невелика картина "Портичі перед заходом сонця". Чарівний твір! Але він мене ніколи не зачаровував так, як вид із Троїцького мосту на Виборзьку сторону перед появою сонця.

Одного разу, насолодившись цілком цією нерукотворною картиною, я пройшов у Літній сад відпочити. Я завжди, коли мені траплялося бувати в Літньому саду, не зупинявся ні в одній алеї, прикрашеній мармуровими статуями: на мене ці статуї справляли найгірше враження, особливо потворний Сатурн, який пожирає таке ж, як і сам, потворне своє дитя. Я проходив завжди повз цих незграбних богинь і богів та сідав відпочити на березі озера і милувався прекрасною гранітною вазою й величною архітектурою Михайлівського замку.

Наближаючись до того місця, де велику алею перетинає поперечна алея і де в колі богинь та богів Сатурн пожирає своє дитя, я мало не наткнувся на живу людину в тиковому брудному халаті, що сидить на відрі, якраз проти Сатурна.

Я зупинився. Хлопчик (бо це, дійсно, був хлопчик років чотирнадцяти або п'ятнадцяти) озирнувся і почав щось ховати за пазуху. Я підійшов до нього ближче й запитав, що він тут робить.

— Я нічого не роблю, — відповів він соромливо. — Іду на роботу, та по дорозі в сад зайшов. — І, трохи помовчавши, додав: — Я малював.

— Покажи, що ти малював. — І він вийняв з-за пазухи чвертку сірого паперу й несміливо подав мені. На чвертці був накинутий досить правильно контур Сатурна.

Довго я тримав рисунок у руках і милувався забрудненим лицем автора. У неправильному й худорлявому обличчі його було щось привабливе, особливо в очах, розумних і лагідних, як у дівчинки.

— Ти часто ходиш сюди малювати? — запитав я його.

— Щонеділі, — відповідав він. — А якщо близько де працюємо, то і в будні заходжу.

— Ти вчишся малярської майстерності?

— І живописної, — додав він.

— У кого ж ти знаходишся в навчанні?

— У кімнатного живописця Ширяєва.

Я хотів розпитати його докладніше, але він взяв в одну руку відро з жовтою фарбою, а в іншу жовту ж обтерту велику кисть і хотів йти.

— Куди ти поспішаєш?

— На роботу. Я і то вже запізнився, господар прийде, то дістанеться мені.

— Зайди до мене в неділю вранці, і якщо є у тебе якісь малюнки своєї роботи, то принеси мені показати.

— Добре, я прийду; тільки де ви живете?

Я записав йому адресу на його ж малюнку, і ми розлучилися...

Згадуючи на чужині роки свого перебування в Україні з 1843 по 1847-й, — до часу свого арешту, — поет у думці малював перед собою живі картини минулого. Проїжджаючи українськими селами, гостюючи в маетках українських поміщиків, він уважно вивчав побут селян і особливо малоросійського панства, яке з огидою ставилося до просто-народної культури і хизувалося своєю "просвіщеністю". Наслідки "просвіщеного" виховання Шевченко побачив серед звироднілого офіцерства і солдатчини. В повісті "Близнюки" він показав огидний лик вихованця кадетського корпусу Зосима Сокири, який догулявся до каторжанина, а в повісті "Мандрівка не без моралі" висміяв "ідеали" панночок-поміщиць, які виражалися в наявності аксельбантів на мундирах офіцерів. Манірність, поверховість і бездумність, що панували в середовищі тогочасного панства, чванство і жорстокість у поводженні з простими людьми, — все це спонукало поета до написання повістей, в яких він тонкими мазками художника зображає красу своєї України.

Подаємо уривки з повістей Шевченка в перекладі українською мовою.

Про українську історію

...Від берегів тихого Дону до кременистих берегів швидкоплинного Дністра — один ґрунт землі, одна мова,

один побут, одна фізіономія народу; навіть і пісні одні й ті ж. Як одної матері діти. А минуле життя цієї купки задумливих дітей великої слов'янської родини не однакове. На полях Волині та Поділля ви часто милуєтесь мальовничими руїнами стародавніх масивних замків та палат, колись прекрасних, як, наприклад, в Острозі або Корці. У Корці навіть церква, сховище бальзамованих трупів родини графів Корецьких, сама собою в руїну перетворилася. Що ж казати? Про що свідчать ці похмури свідки минулого? Про деспотизм і рабство! Про холопів і магнатів! Могила, або курган, на Волині і Поділлі – велика рідкість. По берегах же Дніпра, в губерніях Київській, Полтавській, ви не пройдете версти поля, не прикрашеного високою могилою, а іноді і десятком могил. І не побачите жодної руїни на просторі трьох губерній. Окрім хіба у багатого витівника-поміщика навмисне розвалений в саду дерев'яний розмальований храм Вести а ля ротонда Тіволі. Що ж говорять допитливому нащадкові ці часті темні могили на берегах Дніпра і грандіозні руїни палаців та замків на берегах Дністра? Вони говорять про рабство і свободу. Бідна, мало-сильна Волинь і Подолія, вона охороняла своїх розпинателів у неприступних замках та розкішних палатах. А моя прекрасна, могутня, волелюбна Україна туго начиняла своїм вільним і вражим трупом незліченні величезні кургани. Вона своєї слави на поталу не давала, ворога деспота під ноги топтала й вільна, нерозтлінна вмирала. Ось що значать могили і руїни. Не даремно сумні і сумні ваші пісні, задумливі земляки мої. Їх склала воля, а співала тяжка самотня неволя.

Поки я викривав цю похмуру археологічну задачу, темний ліс, яким ми їхали, став ще темнішим. Верхівки високих старих кленів і ясенів, що недавно блищали на ясно-фіолетовому тлі неба, потемніли. Значить, сонце зайшло. "Не завадило б і кроку додати", – подумав я. Та додати-то його важко. На кожному кроці або вибоїна, наповнена рідким брудом, або деревний корінь, як колода, простягся впоперек дороги і чекає, як би добрій людині колесо зламати чи інакше якось накапостити.

Трапитися іноді кроків десятка два–три і гарної дороги. Зате, як навмисне, сухий пень вийде з лісу, як розбійник Гаркуша, і стане посередині оксамитової дороги. Що хочеш, те й роби. Кілька поколінь чубатих земляків моїх ламають осі об подібного розбійника, а він стоїть собі як ні в чому не бувало, тільки білі боки його трохи забруднені смолою і нічого більше. Хоч би зарубка, хоч би тїнь наміру знищити цього нищителя осей. Нічого, ні найменшого знака. "Нехай стоїть собі, де його Бог поставив", – кажуть наївно земляки мої і спокійнісінько продовжують ламати свої міцні грабові осі. Це ще нічого. У лісі не штука зламати одну–другу вісь. Сказано – ліс. А спробуйте-но ви довести цю удаць серед білого дня та серед гладкого широкого степу. Ось це так штука, і німцеві, мабуть, не ухитритися. А земляк мій ухитрився. Він, зволите бачити, їхав стовповою дорогою. Віз сіно в місто продати москалям уланам. Це було вранці рано. Воли рухалися тихо вперед, а земляк мій, лежачи на сіні, теж тихо співав пісню: ймовірно, пане-гірик своїм круторогим товаришам. Співав, співав, та, не скінчивши пісні, і заснув. А круторогі товариші йшли, йшли собі потихеньку, та й зупинилися, зачепивши вісью за розмальовану нову версту, як навмисне поставлену

край дороги. Під впливом ароматичного сіна і щільного снідання, тобто сніданку, земляк мій таки порядно поспав. Прокинувся він в самий полудень, завдяки палочим променям сонця. Прокинувся і бачить, що його круторогі брати лукавлять, зупинилися. Він змахнув на них довгим батогом своїм, брати рушили, і передньої осі як не бувало. А здивований земляк мій з м'якої запашної постелі скотився на тверду суху землю. Ліниво підвівся він, озирнувся навколо себе і, бачачи розмальовану причину катастрофи, – повагом мовив: "Проклята німота що наробіла, доброму чоловікові і в степу тісно стало!"

О мої милі, непорочні земляки мої! Якби та матеріальним добром ви були такі багаті, як моральною сердечною принадністю, ви були б найщасливішим народом у світі! Але, на жаль! Земля ваша – як рай, як сад, насаджений рукою Бога-людинолюбця. А ви тільки безмеzdні працівники в цьому плодоносному, розкішному саду. Ви Лазарі вбогі, що харчуються падаючими крупницями від розкішної трапези вашої ненажерливої ненаситної братії.

Спогад дитинства

...Між заглохлими колючими чагарниками смородини та агрусу вибрався я до ріденького старого містка, перекинутого через буро-зелену калюжу без усякої потреби, тому що калюжу швидше й безпечніше можна обійти. Я розсудливо обійшов болото і по уступах між такими ж колючими чагарниками піднявся на гору. На горі стирчали в безладді старі напівзасохлі тополі та одна широка, розлога липа, як добра купчиха між худими асесоршами. Я приліг відпочити на горі, зрозуміло, поблизу купчихи. Переді мною відкрилася панорама, на диво неживописна в цьому мальовничому куточку моєї прекрасної батьківщини. Прямо перед очима – широкий суцільний чорний ліс, з якого стирчали подекуди конічні верхівки тополь і визирали широко й неправильно розкинуті черепичні дахи панського будинку, заставлені потворними трубами, з яких вився голубуватий дим. У правій стороні лісу блищав широкий ставок. За ставком по косогору розкинулося сіреньке село, а в центрі села стирчала теж сіренька дерев'яна церква безіменної архітектури. За селом на пологому пагорбі махали крилами, неначе палку суперечку вели між собою, два вітряки, а між ними по зеленому полю виляса темна доріжка і зникала у вузькому одноманітному обрії, прикрашеному двома невеличкими могилами.

Невіддалений горизонт для мене має, не скажу принагідно, але свого роду чарівність. Мене завжди підмиває вийти на нього і подивитися, що за ним ховається. Це невгамовне почуття мені ще в дитинстві спокою не давало. Так, одного разу, будучи років шести або семи, дивився я на подібний же горизонт, і мені уявилося, що за ним небо схилилося до землі і неодмінно вперлося на залізні стовпи. А інакше як же б воно трималося? Я не міг відмовити собі в задоволенні поглянути на цю цікаву колонату. Пішов. І, до невимовної досади, побачив на горизонті, що повільно відкрився, точно таке ж село, як і наше. Так і тепер: лежу під липою, самого так і посмикує подивитися, що за картина відкриється за цими невгамовними млинами...